

KORTE MEDEDELINGEN.

DE FRIESCHE KLEIHOEVE. BIJDRAGE TOT DE GESCHIEDENIS VAN DEN CULTUURGROND VOORAL IN FRIESLAND EN GRONINGEN, door Dr. O. POSTMA. Leeuwarden 1934. 200 bladzijden.

Wij willen onze beschouwing over het boek van den heer Postma niet aanvangen, zonder een woord van hulde aan den persoon van den schrijver. Reeds vroeger wist hij, ondanks zijn drukke dagtaak, gelegenheid te vinden om artikelen te schrijven, die als het ware een voorbereiding vormden voor dit boek. Het bereiken van den pensioengerechtigden leeftijd, dat voor anderen het tijdperk van rust inluit, was voor hem aanleiding om het begonnen werk uit te breiden, af te ronden en tot een geheel te vereenigen.

Zijn boek is voor de agrarische geschiedenis van de Friesche landen van onbetwistbaar belang. Deze was tot nu toe in de eerste plaats behandeld door Duitschers en daarbij was uit den aard der zaak de nadruk gevallen op het Deutsche Friesland. Door dit werk is nu ook Friesland tusschen Eems en Vlie op waardige wijze vertegenwoordigd.

De taak die Dr. Postma zich stelt, is te onderzoeken, in hoeverre in Groningen en Friesland hoeven bestaan en vroeger hebben bestaan en hoe deze zich wat betreft grootte, vorm en ligging in den loop der geschiedenis hebben ontwikkeld. Zijn onderzoek bepaalt zich in hoofdzaak tot de klei, doch voortdurend maakt hij uitstapjes naar de zand- en veenstreken, zoodat het boek tenslotte toch een overzicht geeft van beide provincies als geheel.

Het begrip „hoeve” heeft bij den schrijver niet altijd denzelfden inhoud. In de eerste plaats gebruikt hij het woord in den zin van het Deutsche „Hufe”. Bij de „Hufenverfassung”

vormen de verschillende hoeven van een dorp onderling gelijkwaardige, vrijwel onveranderlijke grootheden. Iedere hoeve stelt een bepaald aandeel in den geheelen dorpsgrond voor. Een dergelijk hoevenstelsel vonden we, zooals bekend, o.a. in de marken van Westerwolde en Drente. Verder wordt hoeve gebruikt in de beteekenis van het Duitsche „Hof”. Bij een „Hofverfassung” wordt het voornaamste deel van den dorpsgrond ingenomen door „Höfe”, d.w.z. boerderijen, die de grondstukken waaruit ze zijn opgebouwd, langen tijd onveranderlijk hebben behouden. Dit type is op de Groninger en Friesche klei o.a. zeer talrijk. (Zou het geen aanbeveling verdienen ter onderscheiding, met den daar gebruikten term van „plaats” te spreken?). Tegenover de „Hufenverfassung”, zoowel als tegenover de „Hofverfassung” staat het agrarisch systeem, dat berust op het bijeenhuren van „losse” landerijen.

Als het belangrijkste der in zijn boek aangesneden problemen beschouwt de auteur de vraag, of de Friesche klei al of niet een „Hufenverfassung” heeft gekend, m.a.w., of er al dan niet marken hebben bestaan¹⁾. Dr. Postma heeft het zich met het beantwoorden van deze en andere vragen niet gemakkelijk gemaakt. Hij heeft zijn kracht niet gezocht in een keur van nieuwe theorieën en hypothesen (waartoe een onderwerp als dit gemakkelijk aanleiding geeft), doch hij brengt ons een nauwkeurig onderzoek, gebaseerd op de studie van Flooreenregisters, lijsten van geestelijke goederen, kadasterkaarten, goederenlijsten van de kloosters Fulda en Werden enz.. Het overvloedig feitenmateriaal wordt niet onder het betoog verborgen, of op een veilig plaatsje achterin verzameld; integendeel, de lezer wordt gedwongen zelf voortdurend mee af te dalen in de details van het onderzoek. Deze schrijfmethode, die de schrijver bewust heeft gevolgd, doet soms afbreuk aan de leesbaarheid van het boek, terwijl de groote lijnen wel eens zoek raken. De betrouwbaarheid en de „gebruikswaarde” worden er echter zeer door verhoogd.

¹⁾ Deze term hier gebruikt in den engeren zin van marken met „Feld-gemeinschaft”. Men zie voor deze onderscheiding o.a. Mr. A. S. de Blécourt, Kort begrip van het oud-vaderlandsch burgerlijk recht 1922, bl. 67 e.v.

In de verschillende hoeken van Friesland is van eenigé dorpjes de geschiedenis van alle kavels, voor zoover mogelijk, precies nagegaan. Door dit minutieuze onderzoek bleek al spoedig, dat Friesland geen agrarisch-historische eenheid vormt. De kern van Westergo, de noordelijke kleigronden en de zuidwesthoek vormen deelen, die onderling belangrijk verschillen. Daarnaast vertoonen zich op den zandgrond in het Oosten hier en daar duidelijke markdorpen, als b.v. Oosterwolde. In Zevenwouden en in het Zuiden zien we vele dorpen met z.g.n. opstrekkeende heerden of doorlopende plaatsen.

Het onderzoek van Groningen heeft minder resultaten opgeleverd, dan dat van Friesland. De bronnen vloeiden hier minder rijk, terwijl het hart van den schrijver waarschijnlijk meer uitging naar zijn geboorteland.

Na in verschillende deelen en in diverse perioden de „Agrarverfassung” te hebben onderzocht, komt Dr. Postma tenslotte tot de conclusie, dat er op de Friesche klei, met uitzondering misschien van den zuidwesthoek van de provincie Friesland van een „Hufenverfassung” geen spoor te vinden is. Deze uitspraak staat in scherpe tegenstelling tot de opvattingen van Acker Stratingh, Swart, Heck, van Apeldoorn ¹⁾ en anderen, die allen de meening waren toegedaan, dat eens op de klei soortgelijke verhoudingen hadden geheerscht, als we betrekkelijk kortgeleden op de zandgronden in het Oosten van ons land nog konden waarnemen.

Toch zijn deze conclusies van den heer Postma geenszins gewaagd; integendeel, we krijgen den indruk, dat hij — misschien nog te veel onder den invloed van bovengenoemde auteurs — geneigd is aan het vroeger bestaan van gemeenschappelijk grondbezit te gelooven, waar dit op zijn minst twijfelachtig is. Want al neemt hij dan ook geen volledig markensstelsel aan,

---

¹⁾ G. Acker Stratingh, Marken in Friesland, Versl. Kon. Ak. v. Wet. Afd. Lett. IX.

F. Swart, Zur friesischen Agrargeschichte. Staats- und Sozialwissenschaftliche Forschungen, Heft 145, 1910.

Philipp Heck, Die altfriesische Gerichtsverfassung 1894.

Prof. Mr. L. J. van Apeldoorn, De historische ontw. van het grondbezit in Friesl. De Vrije Fries, deel 27, 1924.

hij veronderstelt wel, dat vroeger op vele plaatsen naast individueel bezit, belangrijke complexen gemeene gronden aanwezig zijn geweest.

Aan de hand van het boek willen we op de vraag, in hoeverre er in de Friesche landen tusschen Vlie en Eems gemeen grondbezit heeft bestaan, wat dieper ingaan. Al komen we hiermee misschien iets buiten het kader van een boekbespreking, het werk geeft te zeer aanleiding tot verdieping in dit probleem, dan dat we het hier zouden kunnen voorbijgaan. Evenals de schrijver zullen we ons niet uitsluitend beperken tot de klei.

Als een der voornaamste sporen van vroeger gemeenschappelijk grondbezit nu, beschouwt de heer Postma het voorkomen van meenscharren, mieden (meeden, maden), valgen, escher enz., alle velden waarin de verschillende boeren van een dorp één of meer stukken grond hadden liggen. De perceelen waren daar onderling niet of slechts oppervlakkig afgescheiden. Werden ze als weiland gebruikt (of na den oogst, of altijd), dan liepen de koeien er uit den aard der zaak dooreen. Als naam voor een deel in zoo'n veld komt voor houw, tjuch, keer enz.. We zullen trachten na te gaan, of dit inderdaad op oorspronkelijk gemeenschappelijk bezit van cultuurgrond wijst.

In de eerste plaats willen we dan de aandacht vestigen op het *recht van opstrek*. De schrijver heeft o.i. hiermee te weinig rekening gehouden. Hij spreekt slechts terloops over doorgaande plaatsen en opstreckende heeren en meent ten onrechte, dat deze behalve op veen en zand enkel voorkomen op jonge klei. (We vinden ze ook op de oude klei onder Bedum, Zuidwolde, Noordwolde, Garmerwolde, Thesinge en Ten Boer in Groningen en ook op gronden in het Zuiden van Friesland die door de nieuwe geologische kaart als klei worden aangeduid). Over oorzaken en tijd van ontstaan spreekt hij niet en de term „recht van opstrek” wordt zelfs niet eens genoemd.

Onder het recht van opstrek (Aufstreckungsrecht) meenen we te moeten verstaan, het eigendomsrecht, dat iedere grondbezitter heeft op de voor- en achter zijn in cultuur gebrachte landen gelegen onontgonnen gronden (eventueel aanwassen), voor zoover ze liggen binnen de verlengden van zijn zwet-

(grens-) slooten en binnen het grondgebied van zijn kerspel (dorp, kluft, buurschap)¹⁾.

Het nederzettingstype van de streken waar het recht van opstrek heerscht, is dat der z.g.n. „Reihendorfer“. Op een soms kilometers lange rij liggen de boerderijen naast elkaar, meestal op een hoogte in het terrein, een langgerekten zandrug of een dijk. Voor en achter de boerderij strekken zich de eindeloos lange, gewoonlijk betrekkelijk smalle „opstreckende heerden“ uit. Men spreekt van een boerderij, die zich „op strekt“ in het veen, in een nieuwen polder enz..

O.i. terecht beschouwen von Richthofen en Swart²⁾ de dorpen met opstreckende heerden als door de Friezen, van uit de kleigronden langs de zee, gestichte kolonies. Zoowel in Friesland als in Groningen en Oostfriesland strekt zich langs de Wadden een met terpen bezette kleigordel uit, die ongetwijfeld de oudste woonplaats der Friezen in deze streken is³⁾. Hierachter ligt in deze drie gewesten een uit lage en hooge venen en lage kleigronden bestaande streek, die op sommige plaatsen wordt doorsneden door langgerekte zandruggen. Blijkens den naam „wold“ of „woud“, die in de plaats- en landschapsnamen daar telkens voorkomt, lag hier waarschijnlijk in de eerste eeuwen van onze jaartelling een machtige woudbarrière. Slechts op enkele plaatsen doorbroken, vormde deze een belangrijke scheiding tusschen de bewoners van de klei en die van de hooge zandgronden. Versterkt werd deze scheidende werking, doordat een groot deel van deze Wouden behoorden tot de laagste deelen van onze noordelijke provinciën.

Waarschijnlijk gingen in de eerste tien eeuwen van onze jaartelling tengevolge van het binnendringen der zee (men denke aan het voortdurend ophoogen der terpen) groote deelen van

---

¹⁾ We hopen later op het recht van opstrek, evenals op andere in deze bespreking naar voren gebrachte punten, in een afzonderlijk artikel terug te komen.

²⁾ Swart bl. 3, 165 enz.

Dr. Karl Freiherr von Richthofen, Untersuchungen über friesische Rechtsgeschichte 1880, bl. 347 e.v.

³⁾ Zie o.a. Swart, blz. 5 e.v.

het noordelijk kleigebied verloren ¹⁾, waardoor schaarschte aan cultuurgrond ontstond. De Friezen werden gedwongen naar nieuwe landen uit te zien en ze vonden deze in de Wolden. Waarschijnlijk waren ze in den vroeg-Karolingischen tijd reeds bezig zich hier te vestigen. (De legende van den H. Walfridus wijst er op, dat men in dezen tijd de lage kleigronden van Bedum en omgeving, het z.g.n. Innersdijk, ging koloniseeren ²⁾).

We vermoeden, dat de toestrooming naar de woudgebieden nog eeuwenlang heeft aangehouden. Nog de berichten die Emo en Menco geven over de woeste en onbeschaafde Woudmensen ³⁾ doen vermoeden, dat we hier te maken hebben met een groep pioniers.

In de Wouden werd het recht van opstrek geboren ⁴⁾. Waarschijnlijk werd voor ieder kolonist een aantal roeden langs den aangelegden dijk of weg uitgemeten, die dan de breedte van de heerd voorstelden. Voor- en achteruit groef hij zich dan in de woeste gronden op. Niet alle grond werd direct verkaveld. De verstaafgelegen gronden, meestal tegelijkertijd de laagstgelegene en de slechtste, waren de moeite van het ontginnen en het parcelleren niet waard. Ze werden in het geheel niet gebruikt, of leverden slecht hooi- en weideland en ze bleven in groote vlakten aaneengesloten liggen, hoewel ieder wist, welk stuk hem toekwam.

Deze vlakten nu aan het eind van de opstreckende heerden, vormen een groot deel van de z.g.n. meenscharren in de Friesche

---

¹⁾ Over het verdwijnen van cultuurgronden zie o.a. R. Westerhoff, De kwelderkwastie nader toegelicht 1844, bl. 14, Swart, bl. 70, S. P. Rietema, Van wierden en dijken, Tijdschrift van het Koninklijk Aardrijkskundig Genootschap 1914, bl. 161 e.v. en bl. 301 e.v.

²⁾ N. Westendorp, Jaarboek van en voor de provincie Groningen, Deel I, 1829, bl. 102 e.v.

³⁾ Zie P. J. Blok, Het Oldambt in oude tijden. Gron. Volksalmanak 1890, bl. 11 e.v.

⁴⁾ De opstreckende heerden buiten de provincie Groningen en Friesland (we vinden ze in Zuidwest-Drente, de Kop van Overijssel, Holland en West-Utrecht) laten we hier buiten beschouwing. In het Duitsche Oosten schijnt deze kavelvorm aan Nederlandsche kolonisten te danken te zijn (zie Swart bl. 165).

landen. Hierop heeft Dr. Postma te weinig gelet. Wel noemt hij even het voorkomen van dergelijke velden in den Kop van Overijssel, doch elders ziet hij ze voorbij. Toen de landerijen later in waarde toenamen heeft men gewoon de zwetslooten doorgetrokken en de meenschar verdween. Nu nog vindt men op de topografische kaarten verschillende op deze wijze verdeelde landen als meenschar aangeduid (o.a. bij Lippenhuizen en Hemrik).

Verliezen dus zodoende een groot aantal van de meenscharren hun beteekenis als bewijsstuk voor het vroeger bestaan van gemeenschappelijk grondbezit, ook de kroongetuige voor dezen bezitsvorm houdt o.i. geen stand, wanneer we hem bekijken in het licht van het recht van opstrek. We bedoelen het artikel over de hemrikverdeling in het oud-Friesche schoutenrecht¹⁾, dat volgens den heer Postma en anderen een afdoend bewijs is voor een periodieke herdeling van gemeenschappelijke gronden. Ter verduidelijking laten we het hier in de vertaling van Dr. Postma nog even volgen:

„Dit is recht dat aan de hemrik, waar des heiligen en des konings en des huismans land aan grenst en ligt, dat hij des vierden jaars deelen moet alzoo ver, dat de klager daar zij, die het op de heiligen zwere, dat het jaartal omgekomen zij en hij het met meer recht deelen zal dan dat het langer aldus ongedeeld blijven zal. (Dat de klager hebbe eigendom of echt leen en ongescheiden bijeengelegen koegrazen). Zoo zal hij tot het ding na Driekoningen het ding beginnen en zijn grasgenooten met rechte klaagwoorden met zijn dingmannen aanspreken. Indien zij een eed niet willen ontvangen, dat hij de dingen alle vier dingen zal; tot het vijfde ding zoo is hij nader den eed te zweren en zijn deel te winnen, dan dat hij het missen zal; indien het zoo komt, dat hij de vijf dingen voor de vasten niet dingen moge, zoo moet hij in de vasten echten ban leiden om een hemriksdeel tot dat het vol bedingd is.

Dit is recht om een hemriksdeel daar men begint na Driekoningen, dat de schout moet om de zeven nachten echten ban

---

¹⁾ Zie Walther Steller, Das altwestfriesische Schulzenrecht. Germanistische Abhandlungen, 17. Heft, 1926.

leiden al tot het vijfde ding, totdat de deelhebberseed gezworen is. Zoo is het recht dat de asega heeft te oordeelen, dat zij van bovenaf zullen beginnen bij evennacht, bij Sint Benedictus; boven het afsluitingshek zullen zij allen gedeeld hebben omdat de koe in het veld moet, dat heeft de schout te bannen, dat zij het alzoo volbrengen."

Nu komen de boeten en daarna nog: „Dit is recht, indien iemand der lieden onwillig zij, dat hij niet deelen wil, zoo zal de schout des onwilligen deel bewaren en met de willigen in het veld varen en de hemrik met hen deelen".

Het wil ons voorkomen, dat als men er niet bewust of onbewust van uit gaat, dat er gemeenschappelijk grondbezit bestaat, dat geregeld wordt herdeeld, het in dit artikel moeilijk is te lezen. De passage, „en hij het met meer recht deelen zal, dan dat het langer aldus ongedeeld blijven zal", wijst — als men letterlijk leest wat er staat — niet op een *herdeeling*, doch op een eerste *deeling*. Niets bewijst, dat deze *deeling* niet definitief zou zijn.

Wij veronderstellen, dat het artikel slaat op verdere *deeling* van de nog ongescheiden bijeenliggende uiteinden van een complex opstreckende heerden. Dat in den tijd dat er nog schouten waren, door deze hierop toezicht werd gehouden, behoeft ons niet te verbazen. Zij zullen er op hebben moeten toezien, dat niemand zich wederrechtelijk bevoordeelde door b.v. zijn zwetslooten te doen afbuigen, terwijl ze de rechten van aangrenzende kerspels zullen hebben doen eerbiedigen. Dat maar eens in de vier jaar de gelegenheid werd geboden is begrijpelijk. Het werk was vrij omslachtig, de behoefte aan cultuurgrond veranderde niet zoo snel en de schout had ook nog andere dingen te doen. Redenen te over, om de rechten van den individueelen bezitter een beetje in te perken.

Door deze interpretatie worden vele duistere plekken van het artikel opgehelderd. Dat één klager voldoende is om *verdeeling* te vragen spreekt nu vanzelf. Hij deed immers niets anders dan zijn rechtmatig eigendom opeischen? De zinsnede, „dat zij van boven af zullen beginnen", vat Dr. Postma als „van den dorpskant af", zonder dat de beteekenis voor hem hierdoor veel duidelijker wordt. Voor de ongeveer ronde terpdorpen en

dito markdorpen, waar de cultuurgrond in onregelmatige brokken omheen ligt, is de uitdrukking niet te verklaren. Is onze veronderstelling echter juist, dan is de beteekenis geheel duidelijk. De dorpen met opstreckende heerden zijn z.g.n. „Reihendörfer”, die zooals gezegd meestal op een of ander langgerekte hoogte liggen. Bij de ontginning is men begonnen bij de boerderijen. Dat men dus bij verdere verdeling van den dorpskant, dus van bovenaf begint volgt zonder meer.

Ook het mysterieuze „afsluitingshek” krijgt nu zijn beteekenis. De nog ongedeelde grond werd gebruikt als gemeene weide en natuurlijk moest verhinderd worden, dat de koeien van daar op de landen liepen, waar „zij allen gedeeld zullen hebben”. Hiervoor was natuurlijk een afsluitingshek noodig.

Moelijkheden bij de vertaling leverden steeds de woorden „truchstrinzede ritherne”, volgens Dr. Postma beteekenende „ongescheiden bijeen liggende koegrazen”. Deze vertaling is geenszins boven twijfel verheven¹⁾ en het wil ons voorkomen, dat ze door de aan het artikel als geheel gegeven interpretatie is beïnvloed. Steller vindt „strinzede” terug in het Oost-friesche „streng” en volgens Prof. van Apeldoorn²⁾ is „streng” in Friesland nog de naam voor langgerekte stukken grasland, terwijl hij Sering citeert, die zegt, dat in het Sleeswijksche Noord-Friesland een „streng” is een „Hufenanteil, welcher alle Gewanne der Ackerflur durchläuft”. Dit voor oogen houdende wil het ons niet onwaarschijnlijk voorkomen, dat we „truchstrinzede” moeten vertalen met „doorlopende”, „opstreckende”. Het oordeel hierover laten we echter liever aan meerbevoegden over.

Het eindoordeel van Dr. Postma, n.l. dat de hemrik in dit geval land voorstelt, „dat wel gemeenschappelijk eigendom is, maar niet gemeenschappelijk gebruikt wordt” zouden we juist om willen draaien. De hemrik is land, dat wel gemeenschappelijk gebruikt wordt, maar geen gemeenschappelijk eigendom is.

¹⁾ Men zie over deze woorden ook Steller, bl. 46.

²⁾ De historische ontwikkeling van het grondbezit in Friesland, aant. bl. 209.

Een nadere beschouwing van het recht van opstrek wijst er dus op, dat vele z.g.n. bewijzen voor vroeger gemeenschappelijk grondbezit als zoodanig slechts van twijfelachtige waarde zijn. We dienen er echter rekening mee te houden, dat een groot deel der meenscharren, mieden enz. werden gevonden op de oude klei van het terpengebied, waar geen opstreckende heerden voorkomen. De „Siedlungs“-wijze is daar in het algemeen zóó, dat om de terp, waarop de arbeiders en burgerhuizen grootendeels staan, de boerderijen in het land verspreid liggen. Om de plaatsen ligt in onregelmatig-vierkante stukken de bijbehorende grond, zoodat de dorpsgrond als geheel een z.g.n. „Blockflur“ vormt. In verschillende dorpen hebben (en vooral hadden) de boeren naast het bij de plaats liggende land, nog een of meer perceelen in meeden, valgen enz.. Dit zou dan weer wijzen op vroeger gemeenschappelijk grondbezit.

Over de toestanden in het terpengebied zouden we nu het volgende op willen merken:

1. De „Block“-verkaveling is een spontane, natuurlijke verkaveling en niet het gevolg van een verdeeling naar een bepaald systeem, zooals we dat bij de markdorpen vinden. Men heeft de natuurlijke laagten in het land gevolgd en enkel slooten er aan toegevoegd, waar dit voor bevrediging en afscheiding noodig was. In andere gevallen, waar men bij de parcellering van de landerijen niet aan een bepaald systeem was gebonden vinden we den blokvorm terug. (Op een rationeelen vorm der perceelen schijnt men pas ongeveer 1600 prijs te gaan stellen). Zoo vinden we daar, waar kloosters groote stukken land hebben ontgonnen, dezen perceelsvorm. De gronden van het oude klooster Dünebroek in Reiderland (Duitschland) liggen b.v. in duidelijke blokken te midden van de opstreckende heerden van de aangrenzende particuliere eigenaars. Iets dergelijks, maar minder duidelijk, vinden we bij Gerkesklooster op de grens van Groningen en Friesland. De polder Nieuw-Kruisland bij de Lauwerszee, waarvan groote stukken aan het klooster Aduard en Gerkesklooster toekwamen ¹⁾, vertoont een zuivere „Blockflur“. Hetzelfde vinden we op het Kampereiland, dat door Kampen

---

¹⁾ Zie de kaart bij het werk van Mr. A. J. Andreae, De Lauwerszee 1881.

in zijn geheel, als een groot stuk onontgonnen land, werd verkregen.

2. Bij een nauwkeurige beschouwing van de door den auteur genoemde voorbeelden van gemeenliggende gronden blijkt, dat deze in het oudst bewoonde gedeelte van de Friesche klei n.l. de kern van Westergo niet voorkomen. Dit pleit sterk tegen *oorspronkelijk* gemeen bezit. Ook de oude kern van het Groningsche Hoogeland toont weinig gevallen.

3. De meeste van de als vroeger communaal aangeduide gronden vertoonen iets bizonders. Vele liggen bijzonder laag. Dit geldt b.v. voor de Aduarder, de Wetsinger enz. meeden ten Noorden van de stad Groningen, voor de meeden ten Zuiden van het Damster diep en voor vele van de in Friesland genoemde mieden. Hoogstwaarschijnlijk vormden deze gronden voor den aanleg der dijken onbruikbare moerassen.

Een groot deel van de gemeenliggende gronden bestaat ook uit binnengedijkte aanwassen. Voorbeelden hiervan zijn het uit de Middellzee gewonnen land en de „Escher” uit de Krummhörn in Oostfriesland.

4. Dr. Postma schijnt er van uit te gaan, dat de Friezen zich meteen op terpen hebben gevestigd, m.a.w. nederzettingen stichtten, die veel leken op de „Haufendörfer”. Dit is niet in overeenstemming met onze (geringe) archaeologische gegevens. Dodo Wildvang wees er op, dat voor het ontstaan der terpen onze oude kleistreken „Einzelhöfe” hebben gekend ¹⁾.

5. Volgens onzen auteur zouden de Friezen van de zandgronden gekomen zijn en ze zouden van daar de liefde voor gemeenschappelijk grondbezit hebben meegenomen. Deze meening over de herkomst der Friezen wordt zeker niet algemeen voorgestaan en we twijfelen ten sterkste aan haar juistheid. Bolk en Holwerda wezen op de beteekenis van de zeekust als doorgangsweg voor trekkende stammen, terwijl we nog weer de aandacht willen vestigen op de scheidende werking die de Wolden moeten hebben uitgeoefend. Dat de Friezen in hun

---

¹⁾ Zie Dodo Wildvang, Neuere Gedanken über die ältere Besiedlung Ostfrieslands. Jaarverslag van de Ver. voor terpenonderzoek 1924—'26.

vroegere woonplaats communaal bezit hebben gekend staat dus allerminst vast.

(Aan de verklaring van Caesar, dat „de” Germanen den grond gemeenschappelijk bezaten, hechten we, in tegenstelling met Prof. van Apeldoorn¹⁾, voor Friesland niet veel waarde. We zouden, zelfs in den tegenwoordigen tijd; toch b.v. ook geen beteekenis toekennen aan de woorden van een Italiaanschen generaal, die in het Zuiden van ons land wijsheid heeft opgedaan over het Groninger beklemrecht?)

De vroegste agrarische geschiedenis der Friezen zouden we nu als volgt willen reconstrueeren:

Gekomen waarschijnlijk langs de kust, vonden ze in de oude klei een land, dat voor het grootste deel nog hoog genoeg lag om hen op den beganen grond een woonplaats te bieden. Ze vestigden zich daar in „Einzelhöfe”. Grond, voor allerlei doeleinden te gebruiken was er in overvloed (niet te laag gelegen klei is overal voor geschikt) en ieder nam wat hij noodig had. Door den grond voor gebruik geschikt te maken werd men meteen eigenaar. (Dat men door primitieve ontginning zonder meer eigenaar wordt, vinden we bij veel natuurvolken terug. Zie o.a. Dr. J. J. Fahrenfort, „Over communisme en privaatzit bij de natuurvolken”, 1934).

Men was door den overvloed in zijn keuze geheel vrij en men volgde dus bij de verdeeling den gemakkelijksten weg, d.w.z. men gebruikte zooveel mogelijk de natuurlijke afscheidingen (geulen, riviertjes enz.). De „Blockflur” ontstond.

Een groote verandering stond echter te wachten; het water begon te stijgen en men was verplicht zich op de terpen terug te trekken. Veel cultuurgrond ging verloren, bruikbaar land werd schaarsch. Het gevolg was, dat men de Wolden ging koloniseeren. Door de schaarschte was men grondbezit op prijs gaan stellen, zoodat men in de nieuwe koloniën de verdeeling niet meer aan het toeval over wilde laten, doch zocht naar een systeem, waarbij iedereen ongeveer evenveel kreeg. Het recht van opstrek, dat aan dit doel vrij goed beantwoordt, bood een oplossing.

In de lage deelen der Wolden moest men zich beschermen

¹⁾ Bl. 190 e.v.

tegen het afstroomende bovenwater, zoowel van de hooger gelegen klei van het terpengebied als van de hooge venen en het wil ons niet onwaarschijnlijk voorkomen, dat de eerste dijken in het Noorden van ons land voor dit doel zijn aangelegd¹⁾. Pas daarna begon men ook de klei van het terpengebied met dijken te omringen. Gronden die vroeger te laag lagen werden hierdoor bruikbaar, terwijl verloren gegaan terrein op de zee kon worden heroverd. De dorpen op de oude klei kregen dus de beschikking over nieuw land. Hoe moest men echter in de streken met een „Blockflur” met de verdeling van deze, door den gezamenlijken arbeid van de kerspellieden of kluftgenooten verworven²⁾ nieuwe landen aan? Waar opstreckende heerden waren leverde eventueele verdeling van nieuwe gronden meestal geen moeite op. Men trok eenvoudig de zwetsloten door. De verdeling van de Dollardpolders is hiervan een duidelijk voorbeeld. Bij de terpdorpen echter lag de grond rondom de boerderijen en de boerderijen weer rondom de terp. In het algemeen grensden dus maar enkele eigenaars met hun landen aan het nieuw verworven land en aan hun wenschte men natuurlijk bij de bestaande schaarschte niet allen grond af te staan. Ieder wenschte zijn deel. Zoo ontstonden de velden, waarin iedere boer zijn perceel had, al lag dit soms ook ver van zijn huis en van zijn overige landerijen. Natuurlijk ging de verdeling

---

¹⁾ Zie hiervoor o.a. Dr. R. Westerhoff, Twee hoofdstukken uit de geschiedenis van ons dijkwezen 1864 en wel speciaal bl. 122 e.v.

Het is te begrijpen, dat men bij de ontwikkeling van het dijkwezen niet dadelijk met het moeilijkste werk n.l. het maken van zeedijken is begonnen. Een voorbeeld van een zeer ouden binnendijk in de provincie Groningen is de z.g.n. Wolddijk om het z.g.n. Innersdijk, de lage kleilanden om Bedum.

²⁾ Dat de dijkplicht aanvankelijk op kerspel of kluft viel, valt gezien de groote beteekenis van dergelijke collectiviteiten in de Middeleeuwen nauwelijks te betwijfelen. Men zie o.a. ook wat Dr. Postma op bl. 155 e.v. zegt over den dijkplicht der geslachten. Uit de geslachten zouden volgens Heck en van Apeldoorn de kluften zijn voortgekomen.

Als later het „Wie het water deert, die het water keert” op den individueelen eigenaar (of gebruiker) wordt toegepast, dan zien we op de Groninger klei deze bij uitsluiting het recht krijgen op den aanwas. De Wadpolders zijn dan ook volgens het recht van opstrek verdeeld.

hier meer systematisch in zijn werk, dan op de oude „Blockflur”, hetgeen heden ten dage op de kaart nog duidelijk is te zien. Dat de kern van Westergo, die geheel uit *hooge* oude klei bestaat geen meenscharren, valgen enz. kent is nu begrijpelijk, evenals b.v. het veel voorkomen van meeden langs den lagen zuidrand van het Groningsche Hoogeland.

Zijn dus deze velden o.i. in geen geval te beschouwen als restanten van oorspronkelijk algemeen gemeenschappelijk grondbezit, dat ze zelf als regel communaal eigendom waren lijkt ons evenmin waarschijnlijk. Het betreft hier (behalve in den zuidwesthoek van Friesland) bijna alleen bouw- en hooiland. Dit kan natuurlijk onmogelijk gemeenschappelijk *gebruikt* worden. Zou er niettemin van gemeenschappelijk bezit kunnen worden gesproken, dan zou dit moeten blijken uit een perceelwisselings-systeem of uit het bestaan van een, boven het individueele gebruiksrecht uitgaand, beschikkingsrecht van de collectiviteit. Zoowel voor het een als voor het ander ontbreekt het bewijs. Het eenigste geval van wisseling van perceelen buiten de zuidwesthoek ¹⁾, dat Dr. Postma ons noemt heeft betrekking op

¹⁾ Veel meer gevallen van „wandelland” noemt Prof. van Apeldoorn (aant. bl. 216 e.v.) zonder echter onderscheid te maken tusschen de verschillende deelen van Friesland. Van een regelmatig wisselsysteem waaraan alle leden van de betreffende collectiviteit mee doen is geen sprake. Bijna altijd gaat het om een ruilen tusschen twee personen. Voor zoo ver valt na te gaan betreft het steeds grond gelegen in meeden, meenscharren enz. Van Apeldoorn veronderstelt dat de oorzaak van het ontstaan ligt in een streven naar rechtvaardigheid bij de verdeling. Dit lijkt alleszins aannemelijk. Bij de verdeling van bruikbaar gemaakte lage landen (bij binnendijkingen minder, omdat de aangewassen gronden meestal vrij homogeen van kwaliteit zijn) zal men om aan alle aanspraken zoo goed mogelijk te voldoen soms een stuk aan meerdere personen voor afwisselend gebruik hebben gegeven. Dat deze incidenteele gevallen van wandelland zouden wijzen op een vroeger algemeen systeem van perceelwisseling op de meeden enz. en dit weer op een vroeger, alle dorpsgronden omvattend agrarisch communisme, zooals ongeveer de veronderstelling van van Apeldoorn is, wordt o.i. door niets bewezen. Want dan zou toch juist weer het oudst bewoonde land, de kern van Westergo moeten wemelen van „wandelland” en juist het omgekeerde is waar. De wandellanden verhinderen ons niet aan te nemen, dat de verdeling van de bij de oude klei hoorende meeden enz. van meet af aan definitief geweest is.

slechts twee personen. Een dergelijk geval van „wandelen” kan men zich ook op andere wijze ontstaan denken. Dat de percelen slechts oppervlakkig gescheiden waren en men zoowel de bouw- als de hooilanden soms na den oogst als gemeene weide gebruikte is niet verwonderlijk. Hun waarde als weideland was uit den aard der zaak slechts gering, zoodat men niet angstvallig voor eigen rechten behoefde te waken. En het graven van slooten in de hooi- en bouwlanden was, toen men zich om de afwatering nog minder bekommerde niet noodzakelijk. Voor scheiding was dus weinig reden aanwezig. Van gemeene *permanente* weiden is op de oude klei slechts tweemaal sprake, n.l. te Britsum en te Leeuwarden. Het geval te Britsum is twijfelachtig. We weten enkel, dat kerk, vicarie, kosten en pastoor een aantal pondematen land hadden op een meendeschar, de kerk „nyet daeroff wetende die limiten”. Dat men de „limiten” niet weet, wijst er nog niet op, dat ze niet bestaan, eerder op het tegendeel. Ze zullen enkel iets vervaagd zijn. Dat men precies het aantal pondematen weet, wijst ook niet op een oudsher bestaand gemeenschappelijk bezit. Zoo blijven dan enkel nog over de meenscharren van Leeuwarden. We willen ons niet in gissingen over het ontstaan hiervan verdiepen. Als stad zal deze plaats zich anders tegenover grondbezit hebben gesteld dan de dorpsgemeenschappen. We wijzen er alleen even op, dat verreweg het grootste deel van dezen gemeenschappelijken weidegrond op nieuwland lag.

We achten het dus onwaarschijnlijk, dat op de oude klei (buiten den zuidwesthoek) gemeenschappelijk bezit van zelfs ook maar een gedeelte van den dorpsgrond heeft behoord tot het agrarisch systeem, al mogen zich dan ook soms tijdelijk en plaatselijk verschijnselen hebben ontwikkeld die er aan herinneren ¹⁾.

---

¹⁾ Een typisch voorbeeld hiervan zijn de „burefennen” die Dr. Postma op bl. 119—125 bespreekt. Deze ontstonden, doordat een deel van de kerkelijke goederen per koegang aan de kleine luiden werd verhuurd. Soms schijnen óók al de kloosters een deel van hun gronden op deze wijze te hebben uitgedaan. In Groningen was dit misschien het geval met de garst te Westerlee, die behoorde tot het klooster Heiligerlee en later bekend staat als meenschar. Nu nog ligt de garst als een aantal

In den zuidwesthoek, dien we hier uitzonderen, liggen de verhoudingen anders. Het nederzettingstype is hier het „Haufendorf”. Tegenwoordig neemt het „losse” land hier bijna allen grond in beslag, gesloten plaatsen zijn uitzondering. De verkaveling is noch die der „Blockflur”, noch die der opstreckende heerden. Betrekkelijk kort geleden wemelde het hier nog van gemeenschappelijke weidelanden enz.. Het gebruik van meenscharren was hier min of meer systematisch georganiseerd. Kortom, herinneringen aan gemeenschappelijk grondbezit waren er hier zoo veel, dat de heer Postma het niet onmogelijk acht, dat hier vroeger inderdaad een „Hufenverfassung” heeft geheerscht. Het kan niet worden ontkend, dat dit zeer waarschijnlijk lijkt.

Om dit te verklaren moeten we er dunkt ons rekening mee houden, dat de Friezen niet de oudste bewoners van Friesland zijn. De in het Zuiden en het Oosten gevonden prae-historische artefacten laten dit duidelijk zien. Volgens de prae-historische Popping zou daar de eerste bewoning al uit het jong-palaeolithische tijdperk stammen ¹⁾. Het hunebed te Rijs in Gaasterland ²⁾ bewijst, dat deze prae-Friesche bevolking sterke verwantschap vertoonde met die van onze oostelijke zandgronden. We veronderstellen, dat, lang voordat de Friezen zich op de klei vestigden, vanuit het Drentsche plateau kleine groepjes langs de langgerekte zandgronden de Friesche Wouden zijn binnengedrongen en zich op enkele punten vastzetten. Hun „Agrarverfassung” namen ze mee; tusschen de dorpen met opstreckende heerden, die in de Friesche Wouden de overhand hebben, vinden we hier en daar enkele plaatsen die zuiver het type van een vroeger markdorp vertoonen. Op de topografische kaarten is b.v. het dorp Oosterwolde direct als zoodanig te herkennen. In het Zuiden bood een zich ver westwaarts uitstreckende zandrug deze „proto-Saksen” gelegenheid om tot

---

onregelmatige perceelen te midden van de omringende opstreckende heerden. (Zie o.a. Mr. H. O. Feith, Het Groninger Bekeemregt, deel I, 1828, bl. 476.)

¹⁾ Zie H. J. Popping, De jong-palaeolithische Kuinderculturen, Mensch en Maatschappij 1934, bl. 378 e.v.

²⁾ Zie over dit hunebed A. E. van Giffen, Het hunebed te Rijs in Gaasterland, De Vrije Fries 27, 1924.

Gaasterland door te dringen. Vandaar zijn ze dan waarschijnlijk langs de kust nog een eindweegs noordwaarts getrokken om daar plaatsen als Koudum, Hindeloopen en Workum te stichten. Toen de Friezen zich naderhand op de klei vestigden bleven ze daar in het Zuid-Westen door een strook lage landen met verschillende (nu ingepolderde) meren voorloopig nog van dezen uitlooper van het Saksendom afgescheiden. Pas toen de Friezen de Wolden gingen koloniseeren, kwamen ze in nauwere aanraking met de verschillende „proto-Saksische” eilanden. Weldra zal de oudere bevolking in de minderheid zijn geweest, zoodat deze spoedig werd verfriescht. Misschien is daarom het markensysteem in den zuidwesthoek vroeger verdwenen dan elders in ons land. In de verkaveling en in de agrarische bezitsverhoudingen zijn nu echter nog de gevolgen van het vroeger bestaan te herkennen.

Of het indringen van de Friezen tusschen de vooruitgeschoven posten der Saksen met strijd gepaard is gegaan? We weten het niet. Soortgelijke volksbewegingen in het Oosten van Friesland tusschen Eems en Lauwers schijnen daar wel tot conflicten aanleiding gegeven te hebben. De vrees voor de Friezen en wel speciaal voor de woeste Reiderlanders schijnt voor de Westersolders een reden te zijn geweest om zich onder het gezag van den bisschop van Munster te stellen ¹⁾. Dit belette niet, dat ze een hunner vijf kerspelen aan de Friezen verloren. Vrieschelo, vroeger enkel Lo geheeten, is waarschijnlijk een Friesche kolonie op Saksisch gebied. Weliswaar bleef het altijd politiek met Westerwolde vereenigd, doch het verloor zijn Saksisch karakter. Terwijl Wedde, Onstwedde, Vlagtwedde en Sellingen echte markdorpen zijn, heerschen in Vrieschelo de opstreckende heerden. In de zeventiende en achttiende eeuw stemde men in alle andere dorpen van Westerwolde naar „mollenwaers”, dus op de wijze der marken, doch in Vrieschelo naar het aantal „deimten” grond, dat men bezat ²⁾. Dat Westerwolde niet

¹⁾ R. Fruin, Overzicht van de staatsgeschiedenis van het landschap Westerwolde tot op zijne vereeniging met de XVII Nederlanden 1886, bl. 44.

²⁾ J. C. Montijn, Iets over Vriescheloo, Gron. Volksalmanak 1901, bl. 185 e.v.

geheel werd verfriescht heeft het waarschijnlijk te danken aan het feit, dat het een aaneengesloten Saksisch gebied vormde. Enkel aan den noordrand wisten de Friezen zich in te dringen.

Wij hebben gemeend op de vraag, of er al of niet gemeenschappelijk grondbezit tusschen Eems en Vlie heeft bestaan een ander antwoord, of liever andere antwoorden te moeten geven dan Dr. Postma. We achten echter juist voor deze kwestie zijn boek van het grootste belang. In de eerste plaats, omdat hij (en naar wij meenen als eerste) duidelijk den nadruk heeft gelegd op de verscheidenheid van agrarische stelsels in onze noordelijke provinciën. In de tweede plaats, door de groote hoeveelheid feitenmateriaal, die hij ons heeft gegeven. Wie voortaan over de Friesche agrarische geschiedenis wil schrijven zal met het boek van Dr. Postma terdege rekening hebben te houden. Heel Friesland over één kam scheren, zooals b.v. Prof. van Apeldoorn¹⁾ nog doet en bovengenoemde vraag met een absoluut „ja”, of „neen” te beantwoorden zal in het vervolg niet meer mogelijk zijn.

E. W. HORSTEN.
